

Rafał RECZEK

Instytut Pamięci Narodowej Oddział w Poznaniu

Rola Instytutu Pamięci Narodowej w procesie przywracania pamięci

Streszczenie: Historia Polski, to zmienność sukcesów i ciężkich doświadczeń naszej państwowości. To burzliwy wir wydarzeń, które stały się naszym udziałem, od dawnych piastowskich czasów na okresie komunizmu kończąc. Układ pojałtański wprowadzony w Europie w wyniku zmagania okrucieństwa drugiej wojny światowej podzielił Europę i świat na dwa bloki. Polska znalazła się w bloku państw komunistycznych.

Rola jaka przypadła Instytutowi Pamięci Narodowej jest szczególna. Realizując zapisy ustawowe w imieniu państwa polskiego ma on poprzez swoje działania zadośćuczynić ofiarom i krzywdom jakich naród polski doznał od nazizmu i komunizmu. Instytut podjął się rozliczenia z trudną przeszłością lat 1939–1989. Ważnym i nierozzerwalnym elementem tego procesu jest prowadzenie działań edukacyjnych i naukowych, które pozwolą przekazać prawdę o tym trudnym okresie, w sytuacji, kiedy blisko pół wieku zakłamywano prawdę o naszej historii, a bohaterów walk o niepodległość skazywano na zapomnienie.

Przywracanie pamięci, to zadośćuczynienie i uhonorowanie, które są wymagane jako moralne działanie instytucji państwa, w imieniu którego działa Instytut, to wreszcie nauka i edukacja, które docierają do najmłodszego pokolenia, by ono mogło poprzez naukę i zabawę uczyć się historii. Poprzez swoje działania IPN dociera również do starszego pokolenia i rewiduje wcześniejszy obraz historii przekazywanej przez państwo komunistyczne.

Słowa kluczowe: IPN, Pamięć, polityka pamięci, historia, edukacja

Historia Polski to zmienność sukcesów i ciężkich doświadczeń naszej państwowości. To burzliwy wir wydarzeń, które stały się naszym udziałem, od dawnych piastowskich czasów na okresie komunizmu kończąc. Układ pojałtański wprowadzony w Europie w wyniku zmagania okrucieństwa II wojny światowej podzielił Europę i świat na dwa rywalizujące bloki. Polska znalazła się w obozie państw komunistycznych.

Lata 1944–1989 to czas, kiedy okupację hitlerowską w Polsce zastąpiło zniewolenie komunistyczne. W tym trudnym okresie odbudowy kraju ze zniszczeń pożogi wojennej władze komunistyczne siłą wprowadzały w Polsce system komunistyczny, zwalczając legalną opozycję

i niszcząc tłące się jeszcze idee demokratyczne. Jednakże to, co komuniści brutalnie próbowali zniszczyć, oparło się i społeczeństwo na przestrzeni lat pokazało, że nie godzi się, nawet za cenę ofiar, żyć w państwie komunistycznym.

Rok 1989 był wyjątkowym czasem w naszej historii, chociaż nie milkną spory wokół wydarzeń, które się wówczas wydarzyły. Obrady Okrągłego Stołu oraz odbywające się w ich konsekwencji pierwsze częściowe wolne wybory (4 czerwca 1989 r.) pokazały, że społeczeństwo nie godzi się na panujący dotychczas system sprawowania władzy. Rozpoczęła się trudna transformacja.

W atmosferze sporów politycznych i różnych poglądów oraz wizji związanych z koniecznością rozliczenia się z trudną przeszłością na mocy ustawy z 18 grudnia 1998 r. powołany został Instytut Pamięci Narodowej (Dz. U. 2007, Nr 63, poz. 424 z późn. zm.). Ustawodawca w preambule do ustawy napisał: „Mając na względzie:

- zachowanie pamięci o ogromie ofiar, strat i szkód poniesionych przez Naród Polski w latach II wojny światowej i po jej zakończeniu,
- patriotyczne tradycje zmagania Narodu Polskiego z okupantami, nazizmem i komunizmem,
- czyny obywateli dokonywane na rzecz niepodległego bytu państwa polskiego i w obronie wolności oraz godności ludzkiej,
- obowiązek ścigania zbrodni przeciwko pokojowi, ludzkości i zbrodni wojennych,
- a także powinność zadośćuczynienia przez nasze państwo wszystkim pokrzywdzonym przez państwo łamiące prawa człowieka, jako wyraz naszego przekonania, że żadne bezprawne działania państwa przeciwko obywatelom nie mogą być chronione tajemnicą ani nie mogą ulec zapomnieniu” (ibidem).

Można by zadać pytanie, czym jest owa pamięć, którą mamy przywracać? Samo zagadnienie pamięci jest tak pojemne, że można poświęcić mu obszerny artykuł, dlatego zainteresowanych odsyłam do literatury przedmiotu, wskazując kilka wartościowych pozycji (Golka, 2009; Szociński, Kwiatkowski, 2006; Szociński, 2009; Kwiatkowski, 2008).

Rola, jaka przypadła Instytutowi Pamięci Narodowej, jest szczególna. Realizując zapisy ustawowe, w imieniu państwa polskiego ma on poprzez swoje działania zadośćuczynić ofiarom i krzywdom jakich naród polski doświadczył od nazizmu i komunizmu. Instytut podjął zadania rozliczenia się z trudną przeszłością lat 1939–1989. Ważnym i nierozzerwalnym elementem tego procesu jest prowadzenie działań edukacyjnych i nauko-

wych, które pozwolą przekazać prawdę o tym okresie, w sytuacji, kiedy blisko pół wieku zakłamywano prawdziwy obraz naszej historii, a bohaterów walk o niepodległość skazywano na zapomnienie.

Ze względu na fakt, że dotykamy nieodległej perspektywy czasu, szczególnie w przypadku systemu komunistycznego, wśród nas nadal żyją ofiary nazizmu i komunizmu oraz niekiedy ich oprawcy.

W wielu sytuacjach przywracanie pamięci ma wymiar nie tylko świadomościowy, ale również materialny, jak było w przypadku „ustawy debekizacyjnej” z 2009 r., ponieważ oprawcy wielokrotnie żyli w lepszych warunkach niż ich ofiary, tym bardziej państwo ma moralny obowiązek zadośćuczynić za doznane krzywdy (Dz. U. 2009, Nr 24, poz. 145)¹.

Niestety, Instytut powstał blisko dekadę po rozpoczęciu transformacji, w tym czasie z wielu różnych powodów od politycznych poprzez społeczne, związanych z trudną sytuacją i wychodzeniem z zapaści państwa komunistycznego, doszło wśród części elit politycznych i społeczeństwa do relatywizacji tego, co wydarzyło się przed 1989 r. i uznania, że nie warto rozliczać się z przeszłością, tylko patrzeć w przyszłość. Jest to jednak błędne i niewłaściwe postrzeganie swojej historii, świadczące o braku dojrzałości i świadomości, tego że tylko rozliczając się ze swoją trudną przeszłością, możemy bez obciążeń budować przyszłość. Uwikłanie naszej przeszłości w politykę pokazało, jak trafna jest ta prosta prawda.

W tak złożonej sytuacji społeczno-politycznej przyszło rozpoczynać i działać Instytutowi. W związku z tym, że należało działać w wielu obszarach, wypełniając zapisy ustawy, utworzono w Instytucie:

- „1) Główną Komisję Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu, zwaną dalej «Główną Komisją»;
- 2) Biuro Udostępniania i Archiwizacji Dokumentów;
- 3) Biuro Edukacji Publicznej;
- 4) Biuro Lustracyjne;
2. W oddziałach tworzy się:
 - 1) oddziałowe komisje ścigania zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu, zwane dalej «oddziałowymi komisjami»;

¹ Ustawa z dnia 23 stycznia 2009 r. o zmianie ustawy o zaopatrzeniu emerytalnym żołnierzy zawodowych oraz ich rodzin oraz ustawy o zaopatrzeniu emerytalnym funkcjonariuszy Policji, Agencji Bezpieczeństwa Wewnętrznego, Agencji Wywiadu, Służby Kontrwywiadu Wojskowego, Służby Wywiadu Wojskowego, Centralnego Biura Antykorupcyjnego, Straży Granicznej, Biura Ochrony Rządu, Państwowej Straży Pożarnej i Służby Więziennej oraz ich rodzin.

- 2) oddziałowe biura udostępniania i archiwizacji dokumentów;
 - 3) oddziałowe biura edukacji publicznej;
 - 4) oddziałowe biura lustracyjne.
3. W delegaturach mogą być tworzone wydziały udostępniania i archiwizacji dokumentów, referaty edukacji publicznej oraz referaty śledcze” (Dz. U. 2007, Nr 63, poz. 424 z późn. zm.).

Można zadać pytanie, do czego jest potrzebna tak rozbudowana struktura? Ze względu na zadania postawione przez ustawodawcę Instytut musi mieć możliwość powszechnego docierania do społeczeństwa i tym samym na terenie całego kraju prowadzić działalność, która wypływa z litery ustawy i misji związanej z jego powołaniem. Tylko powszechność działań pozwoli Instytutowi na wywiązanie się z zadań na niego nałożonych.

Najtrudniejsze zadanie stanęło przed Główną Komisją, ponieważ podejmuje ona problem prawnego rozliczenia się z nazizmem i komunizmem. Jak jest to trudne wiemy, obserwując doniesienia medialne związane z próbami osądzenia zbrodni stanu wojennego czy ofiar masowych zrywów społeczeństwa: 28 czerwca 1956 r. w Poznaniu, Grudzień 1970 r. czy Czerwiec 1976 r. Wiemy, kto wówczas stał u szczytów władzy, jak funkcjonował system, a mimo to próby rozliczenia sprawców kończą się w wielu przypadkach niepowodzeniem lub procesami, które ciągną się latami. Tym samym niemożliwym lub bardzo trudnym staje się symboliczne osądzenie sprawców, bo przecież wielu z nich nie żyje lub są w sędziwym wieku i ze względów humanitarnych nie byłiby skazywani na kary więzienia. Działając w oparciu i w ramach systemu prawnego, prokuratorzy muszą opierać się na dowodach, a nie na poszlakach i przesłankach. Jeszcze trudniejsza jest sytuacja z rozliczeniem zbrodni nazizmu, które miały miejsce podczas II wojny światowej, zatem od ich popełnienia minęło już prawie lub ponad 70 lat.

W tej sytuacji niezwykle ważne są działania edukacyjne i naukowe Instytutu. Ustawodawca założył, że mają one polegać na tym, że IPN m.in.:

- „1) informuje społeczeństwo o strukturach i metodach działania instytucji, w ramach których zostały popełnione zbrodnie przeciwko Narodowi Polskiemu, oraz informuje o strukturach, obsadzie personalnej i sposobach działania organów bezpieczeństwa państwa;
- 2) prowadzi badania naukowe nad najnowszą historią Polski, a także udostępnia zgromadzone dokumenty innym placówkom naukowym i osobom w celu prowadzenia takich badań, z zachowaniem warunków określonych w ustawie;

- 3) udziela informacji na temat zgromadzonych dokumentów oraz publikuje wydawnictwa naukowe i popularnonaukowe, w tym inwentarze archiwalne;
- 4) upowszechnia w kraju i za granicą wyniki swojej pracy oraz badań innych instytucji, organizacji i osób nad problematyką stanowiącą przedmiot jego działania;
- 5) prowadzi działalność edukacyjną, wystawienniczą i wydawniczą;
- 6) formułuje wnioski dotyczące edukacji historycznej;
- 7) ogłasza coroczne konkursy na finansowanie przez Instytut Pamięci badań naukowych nad najnowszą historią Polski” (ibidem).

Obszar działalności edukacyjnej i naukowej jest szczególnie ważny, ponieważ pozwala na upowszechnianie wiedzy o trudnych zmaganiach Polaków z nazizmem i komunizmem². Swoją działalnością naukowo-edukacyjną Instytut stara się również kształtować politykę historyczną państwa polskiego i podnosić świadomość Polaków. Na przestrzeni lat zdarzało się, że światowe media relacjonujące przy różnych okazjach związanych z okresem wojny czy bieżących wydarzeń mówiły o „polskich obozach”. Wielokrotnie reakcja państwa polskiego była niewystarczająca, ponieważ medialne dementi nie wystarczy, konieczna jest skuteczna kampania, aby takie sytuacje się nie powtarzały, zważywszy, że również prezydent Stanów Zjednoczonych Barack Obama w swoim wystąpieniu nie ustrzegł się takiego historycznego zakłamania, za co przerosił Polaków. W konsekwencji Instytut Pamięci Narodowej przygotował portal internetowy „Niemieckie obozy zagłady i obozy koncentracyjne w okupowanej Polsce” (tru). Otwierając tę stronę czytelnik może przeczytać: „Witryna edukacyjna Instytutu Pamięci Narodowej przedstawia podstawowe informacje o obozach zagłady i obozach koncentracyjnych utworzonych przez III Rzeszę Niemiecką na terenach okupowanej Polski podczas II wojny światowej. Gdy w światowych mediach pojawiają się krzywdzące określenia, przypisujące zorganizowanie tych obozów narodom okupowanym, przypominamy, że jedyną i pełną odpowiedzialność za stworzenie «fabryk śmierci» ponoszą Niemcy. Chcemy, by tragedia ofiar na zawsze była przestrogą przed nieludzkim systemem totalitarnych dyktatur” (ibidem). Szczególnie istotnym i ważnym elementem działania Instytutu jest docieranie do tych, którzy dopuszczają się celowo lub nieświadomie takich

² Wszystkie wykorzystane w tekście ilustracje pochodzą ze strony Internetowej Instytutu Pamięci Narodowej: <http://ipn.gov.pl/>.

nierzetelnych i zakłamujących historię wypowiedzi. Dlatego opisywany portal powstał również w wersji angielskojęzycznej, by skutecznie oddziaływać i być narzędziem m.in. dla Ministerstwa Spraw Zagranicznych w sytuacjach występowania takich wypowiedzi.

Badania naukowe i działania edukacyjne Instytutu mają na celu mierzalne i powolne budowanie świadomości historycznej Polaków i opinii międzynarodowej czy naszych najbliższych sąsiadów, nawet w sytuacji, kiedy słyszy się, że w „imię dobrych stosunków nie należy rozgrzebywać dawnych ran”. Sytuacja taka jest m.in. w przypadku rozbieżności pomiędzy Polską a Ukrainą w sprawie Zbrodni Wołyńskiej. Sprawa ta przedstawiana przez każdą ze stron wywołała zdezorientowanie na arenie międzynarodowej wśród osób odbierających pojedyncze i rozproszone informacje. Instytut Pamięci Narodowej przygotował portal „Zbrodnia Wołyńska” (zbrodnia). Ważnym elementem portalu przygotowanego w wersji polskiej, ukraińskiej i angielskiej było przedstawienie, czym była Zbrodnia Wołyńska: „Zbrodnia Wołyńska – antypolska czystka etniczna przeprowadzona przez nacjonalistów ukraińskich, kwalifikowana przez pion śledczy IPN jako ludobójstwo. Objęła nie tylko Wołyń, ale również województwa lwowskie, tarnopolskie i stanisławowskie – czyli Galicję Wschodnią, a nawet część województw graniczących z Wołyniem: Lubelszczyzny (od zachodu) i Polesia (od północy). Czas trwania Zbrodni Wołyńskiej to lata 1943–1945. Sprawcy Zbrodni Wołyńskiej – Organizacja Nacjonalistów Ukraińskich frakcja Stepana Bandery (OUN-B) oraz jej zbrojne ramię Ukraińska Armia Powstańcza (UPA) we własnych dokumentach planową eksterminację ludności polskiej określali mianem «akcji antypolskiej»” (ibidem).

Ze wszystkimi portalami tematycznym Instytutu Pamięci Narodowej można się zapoznać na stronie internetowej <http://ipn.gov.pl/> w zakładce Nauka i Edukacja – portale tematyczne (pamięć)³.

Istotnym elementem działalności Instytutu jest przygotowywanie opracowań naukowych podejmujących zagadnienia okresu 1939–1989. Histo-

³ IPN przygotował następujące portale: oblawaaugustowska.pl, wilczetropy.ipn.gov.pl, www.martyrologiawspolskich.pl, www.okulicki.ipn.gov.pl, www.czerwiec76.ipn.gov.pl, www.zyciezazycie.pl, www.grudzien70.ipn.gov.pl, www.czerwiec56.ipn.gov.pl, www.1wrzesnia39.pl, www.17wrzesnia39.pl, www.rok1989.pl, www.kultura-niezalezna.pl, www.korbonski.ipn.gov.pl, xj.papieluszeko.pl, www.sierpień1980.pl, www.marzec1968.pl, www.13grudnia81.pl, www.pilecki.ipn.gov.pl, www.slady.ipn.gov.pl, www.poszukiwania.ipn.gov.pl.

ryk w przeciwieństwie do prokuratora, prowadząc badania naukowe, stawia tezy, zadaje pytania i przedstawia wątpliwości. Przez piętnaście lat funkcjonowania Instytutu Pamięci Narodowej przygotowanych zostało kilka tysięcy publikacji, opisujących zmagania społeczeństwa z nazizmem i komunizmem, i ilustrujących lata 1939–1989.

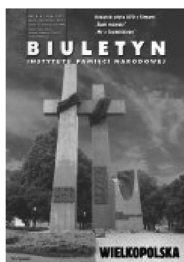
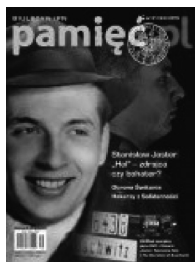
Zadaniem, które zajmuje szczególnie ważne miejsce w pracach Instytutu jest kształtowanie świadomości historycznej młodego pokolenia. IPN obecny jest w szkołach, prowadząc lekcje z historii najnowszej Polski lat 1939–1989, przygotowując wystawy podejmujące najważniejsze tematy z naszej historii. Próby dotarcia do młodego pokolenia, to nie tylko tradycyjne formy przekazu, to również nauka poprzez zabawę.

Bardzo ciekawym i jak się okazało trafnym wyborem jest przygotowywanie przez Instytut gier historycznych. W interesujący sposób pozwalają one zapoznać młode pokolenie z najróżniejszymi aspektami naszej historii, pozwalając również zróżnicować wiekowo grupę docelową, do której trafiamy. Do najmłodszych skierowana jest gra „Polak mały” gdzie za pomocą puzzli – które można również wykorzystać do zabawy w memory – zapoznaje się z polskimi symbolami narodowymi: flagą, herbem i słowami hymnu. Gra „ZnajZnak” jest grą edukacyjną przeznaczoną dla dwóch graczy, w której wiedza przychodzi samoistnie podczas rozgrywki. Przy użyciu jednego kompletu kart grać mogą jednocześnie nawet 32 osoby. W trakcie rozgrywki gracze uczą się rozpoznawać symboliczne dla polskiej historii znaki, daty, postacie, miejsca, przedmioty. Gra jest tak przygotowana, że pozwala zaangażować w rozgrywkę całą klasę. Przygotowane w Instytucie gry pozwalają na poznawanie historii przez wszystkich – od najmłodszych do najstarszych.

Niekiedy przygotowując grę autorzy nawet nie przypuszczali, że stanie się ona tak popularna i aby ją nabyć trzeba będzie stać w kolejce. Taki wielki sukces odniosła gra planszowa „Kolejka”, która przetłumaczona na kilka języków, opowiada o realiach życia codziennego w latach schyłkowego PRL. Zadanie graczy, których może być od dwóch do pięciu, wydaje się proste. Muszą wysłać swoją, złożoną z pięciu pionków, rodzinę do sklepów na planszy i kupić wszystkie towary z wylosowanej listy zakupów. Problem polega jednak na tym, że półki w pięciu osiedlowych sklepach są puste. Warto dodać, że wydana przez IPN gra edukacyjna „Kolejka” została przez ekspertów z branży gier planszowych wybrana „Grą Roku 2012”. Po raz pierwszy w historii tytuł otrzymała gra zaprojektowana w Polsce.

Oprócz gier Instytut Pamięci Narodowej oferuje bogatą ofertę wydawniczą, na którą składają się nie tylko wspomniane już opracowania naukowe, ale również periodyki: „Pamięć.pl”, która zastąpiła wychodzący przez

lata „Biuletyn IPN”, „Pamięć i Sprawiedliwość”, „Aparat Represji w Polsce Ludowej 1944–1989”.

Ważnym uzupełnieniem oferty edukacyjnej są przygotowywane przez Instytut teki edukacyjne opracowane dla nauczycieli i uczniów szkół stopnia gimnazjalnego i ponadgimnazjalnego, zawierające szczegółowe opracowania wielu zagadnień historycznych, szczególnie poruszających trudne sprawy naszej skomplikowanej historii. Teki zawierają syntetyczne opracowanie historyczne oraz przykładowe scenariusze lekcyjne. Ciekawym uzupełnieniem tek są źródła oraz ilustracja, jeśli taka się zachowała.

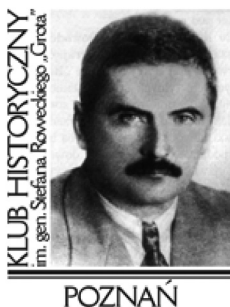
Na uwagę w naszej ofercie naukowej zasługują wydawnictwa i efekty naszych badań, upowszechniane z wykorzystaniem środków masowego przekazu. Często wykorzystywaną formą upowszechniania historii i budowania świadomości są przygotowywane przez Instytut audycje radiowe oraz filmy dokumentalne, które następnie są wykorzystywane w prowadzonych działaniach edukacyjnych w szkołach. Wiele z przygotowanych filmów było prezentowanych na wszystkich antenach Telewizji Publicznej oraz w innych stacjach. Wychodząc naprzeciw zapotrzebowaniu i zainteresowaniu produkcjami przygotowanymi przez historyków pracujących w Instytucie powołano IPN TV, która prezentuje na stronie Instytutu wszystkie przygotowane materiały.

Trafiać do jak największego kręgu odbiorców próbujemy również poprzez zamieszczanie dodatków tematycznych w gazetach różnej proveniencji, od wydawców regionalnych na ogólnopolskich kończąc.

Bardzo ważnym elementem działalności Instytutu Pamięci Narodowej są Kluby Historyczne im. gen. Stefana Roweckiego „Grota” działające przy każdym z oddziałów. Niemniej jednak w wielu przypadkach na terenie działania poszczególnych oddziałów liczba takich klubów działa-

jących w poszczególnych miastach jest zróżnicowana. Spotkania klubowe podejmują zagadnienia najnowszej historii Polski, uczestniczą w nich wielokrotnie autorzy publikacji historycznych, historycy z wykładami czy organizowane są spotkania ze świadkami historii. Każdemu ze spotkań towarzyszy wprowadzenie i komentarz historyczny systematyzujący przedstawiane informacje.

Instytut Pamięci Narodowej posiada również miejsce, które przez swój charakter, pełni szczególną rolę w procesie przywracania pamięci. Jest nim „Przystanek Historia” Centrum Edukacyjne IPN im. Janusza Kurtyki. Palcówka ta znajdująca się w Warszawie jest miejscem tętniącym życiem naukowym i edukacyjnym od świtu do zmierzchu. Organizowane są w niej konferencje naukowe, spotkania autorskie, zajęcia z młodzieżą i wiele innych interesujących form obcowania z historią.

Wszystkie działania Instytutu Pamięci Narodowej w najpełniejszy możliwy sposób przedstawione są na stronie internetowej <http://ipn.gov.pl/>. Internet jest doskonałym medium, które pozwala na masowe prezentowanie dokonań Instytutu, ale daje Instytutowi również możliwość zwracania się do społeczeństwa o pomoc w realizacji ważnych projektów, którymi się zajmuje.

Wykorzystując dostępne środki medialne prezes Instytutu Pamięci Narodowej w marcu 2012 r. zwrócił się z apelem do ofiar i świadków zbrodni nazistowskich i komunistycznych, prosząc m.in.:

„Zwracamy się do ofiar i świadków przestępstw systemu nazistowskiego lub komunistycznego o składanie zeznań przed prokuratorami Instytutu Pamięci Narodowej. Prosimy, by osoby, którym znane są przypadki takich przestępstw z lat 1939–1989, zgłaszały się z informacjami (osobiście, pisemnie lub telefonicznie) do Oddziałowych Komisji Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu IPN. [...] Upływ czasu sprawia, że wie-

dza o zbrodniach przeszłości znika bezpowrotnie wraz z odchodzącymi ludźmi. Stąd nasz apel: nie pozwólmy o tych zdarzeniach zapomnieć! Prosimy, by Państwo pomogli nam nazwać po imieniu niegdyś wyrządzone zło. Oprawcy – często żyjący w przekonaniu o swojej bezkarności – powinni usłyszeć, że byli zbrodniarzami. Ich ofiary – żyjące z kolei w poczuciu krzywdy – mają prawo do tego, by przedstawiciel Państwa Polskiego nazwał wyrządzone im zło i ogłosił, że było ono zbrodnią. W imię prawdy, sprawiedliwości i dla dobra przyszłych pokoleń Polaków prosimy o przekazywanie tych informacji w ramach akcji «Ostatni świadek», podjętej przez Instytut Pamięci Narodowej” (IPN).

Innym ważnym przykładem zaangażowania Instytutu w proces pomocy ofiarom reżimu komunistycznego i zadośćuczynienia za krzywdy jest akcja Instytutu Pamięci Narodowej i Naczelnej Rady Adwokackiej „Masz Prawo”. Celem wspólnej akcji „jest uświadomienie represjonowanym przez władze komunistyczne, jakie przysługują im prawa i udzielenie konkretnej pomocy – podkreślił prezes IPN dr Łukasz Kamiński. Ta konkretna pomoc to cotygodniowe dyżury prokuratorów IPN i porady adwokatów w całym kraju. Mecenase Andrzej Zwara, prezes Naczelnej Rady Adwokackiej, powiedział, że lata osiemdziesiąte XX wieku ukształtowały kręgosłup moralny polskiej adwokatury. Dziś obecne pokolenie będzie starało się pomóc represjonowanym w uzyskaniu należnych świadczeń *pro bono* (IPN).

Rola, jaką odgrywa Instytut Pamięci Narodowej w procesie przywracania pamięci, jest zadaniem nie do przecenienia. Instytut podejmuje się działań, które dotychczas nie były realizowane. Tak jest z przywracaniem do świadomości i społecznego odbioru „żołnierzy wyklętych”, czyli żołnierzy podziemia antykomunistycznego w Polsce.

„W latach 1944–1956 wskutek terroru komunistycznego w Polsce śmierć poniosło ponad pięćdziesiąt tysięcy osób, straconych na mocy wyroków sądowych, zamordowanych i zmarłych w siedzibach Urzędów Bezpieczeństwa i Informacji Wojskowej, więzieniach i obozach, zabitych w walce lub w trakcie działań pacyfikacyjnych. Znaczną część ofiar stanowili członkowie antykomunistycznego ruchu oporu, kontynuujący walkę zbrojną do początku lat pięćdziesiątych. Ich ciała grzebano w utajnionych i w większości nieznanych do dziś miejscach: na i w pobliżu cmentarzy, w pobliżu siedzib aparatu bezpieczeństwa, w lasach i na poligonach wojskowych. Niektóre przekazywano także do zakładów anatomii. Dla szybszego zatarcia śladów stosowano niekiedy środki chemiczne przyspieszające rozkład szczątków. Do lat osiemdziesiątych włącznie zlikwidowano pra-

wie wszystkie kwatery ze szczątkami więźniów okresu stalinowskiego” (ibidem).

Ustawą z 3 lutego 2011 r. ustanowiono Narodowy Dzień Pamięci „Żołnierzy Wyklętych” (Dz. U. 2011, Nr 32, poz. 160). W preambule ustawy napisano: „W hołdzie «Żołnierzom Wyklętym» – bohaterom antykomunistycznego podziemia, którzy w obronie niepodległego bytu Państwa Polskiego, walcząc o prawo do samostanowienia i urzeczywistnienia dążeń demokratycznych społeczeństwa polskiego, z bronią w rękę, jak i w inny sposób, przeciwstawili się sowieckiej agresji i narzuconemu siłą reżimowi komunistycznemu” (ibidem). Na Narodowy Dzień Pamięci Żołnierzy Wyklętych wybrano 1 marca. Jest to data nieprzypadkowa, tego dnia w 1951 r. w więzieniu mokotowskim wykonano wyrok śmierci na siedmiu członkach IV Zarządu Głównego Zrzeszenia „Wolność i Niezawisłość”.

Działania Instytutu Pamięci Narodowej związane z poszukiwaniem nieznanych miejsc pochówku ofiar reżimu komunistycznego lat 1944–1956 to jedno z najważniejszych zadań Instytutu ostatnich lat. „Ponad dwadzieścia lat od upadku komunizmu w Polsce – 10 listopada 2011 r. – prezes Instytutu Pamięci Narodowej Łukasz Kamiński, Sekretarz Rady Ochrony Pamięci Walk i Męczeństwa Andrzej Krzysztof Kunert oraz minister sprawiedliwości Krzysztof Kwiatkowski podpisali list intencyjny o współpracy w zakresie wysiłków na rzecz odnalezienia utajnionych przez dziesięciolecia mogił. Wkrótce potem w Instytucie Pamięci Narodowej uruchomiony został ogólnopolski program badawczy «Poszukiwania nieznanych miejsc pochówku ofiar terroru komunistycznego 1944–1956», zmierzający do ustalenia lokalizacji grobów osób straconych i zamordowanych w latach stalinizmu, ich ekshumacji i identyfikacji odnajdywanych szczątków. 17 listopada 2011 r. prezes IPN dr Łukasz Kamiński powołał dr. hab. Krzysztofa Szwagrzyka na pełnomocnika ds. realizacji postanowień listu intencyjnego.

W celu realizacji tych zadań 28 września 2012 r. prezes IPN dr Łukasz Kamiński i rektor Pomorskiego Uniwersytetu Medycznego prof. Andrzej Ciechanowicz zawarli porozumienie o utworzeniu Polskiej Bazy Genetycznej Ofiar Totalitaryzmów. W związku z rozszerzającym się zakresem prowadzonych poszukiwań 6 maja 2014 r. powołano Radę Projektu Poszukiwań Miejsc Pochówku i Identyfikacji Ofiar Totalitaryzmów, która nadzoruje prace poszukiwawcze i identyfikacyjne oraz ustala priorytetowe kierunki działania. W skład rady weszli: prezes Instytutu Pamięci Narodowej dr Łukasz Kamiński, sekretarz Rady Ochrony Pamięci Walk i Męczeństwa dr hab. Andrzej Kunert, rektor Pomorskiego Uniwersytetu

Medycznego w Szczecinie prof. dr hab. Andrzej Ciechanowicz oraz minister sprawiedliwości Marek Biernacki” (ibidem).

Prowadzone w tym okresie prace, których symbolem są poszukiwania w kwaterze „Ł” Cmentarza Wojskowego na Powązkach w Warszawie, pozwoliły dzięki zaangażowaniu wielu osób na identyfikację kilkudziesięciu bohaterów⁴.

Prowadzone prace, paradoksalnie mimo upływu czasu, obecnie dzięki rozwojowi współczesnej techniki i możliwości identyfikacji metodą badań DNA, pozwalają na podjęcie prac ekshumacyjnych i odnalezienie złożonych w bezimiennych mogiłach żołnierzy wyklętych.

W celu intensyfikacji prac: „1 czerwca 2014 r. prezes IPN powołał Samodzielny Wydział Poszukiwań, którym kieruje dr hab. Krzysztof Szwa-grzyk. Historycy i archeolodzy zatrudnieni w Samodzielnym Wydziale Poszukiwań prowadzą kwerendy archiwalne, sporządzają ekspertyzy i dokumentację historyczną. Do zadań Wydziału należy także sporządzanie dokumentacji prac poszukiwawczych i naukowe opracowanie ich wyników oraz zwracanie się do prokuratorów IPN o udzielenie informacji z prowadzonych postępowań w zakresie zadań realizowanych przez Wydział. SWP współpracuje z podmiotami zewnętrznymi przy realizacji umów, porozumień i listów intencyjnych zawartych przez IPN, w tym z Ministerstwem Sprawiedliwości, Radą Ochrony Pamięci Walk i Męczeństwa oraz Polską Bazą Genetyczną Ofiar Totalitaryzmów” (<http://poszukiwania.ipn.gov.pl>).

Przywrócenie osoby, po dziesięcioleciach niebytu, wydobytej ze zbiorowej mogiły, po okresie zohydowania żołnierzy wyklętych w okresie państwa komunistycznego, jest największą powinnością państwa polskiego, które realizuje Instytut Pamięci Narodowej. Możliwość odebrania przez rodziny zamordowanych przez reżim komunistyczny noty identyfikacyj-

⁴ W wyniku dotychczas prowadzonych prac ekshumacyjnych i badań genetycznych zidentyfikowani zostali: Julian Czerniakowski, Bolesław Częścik, Stefan Głowacki, Bolesław Kontrym, Dionizy Sosnowski, Ludwik Jan Świder, Zygmunt Szymanowski, Aleksander Tomaszewski, Stanisław Abramowski, Bolesław Budelewski, Edmund Zbigniew Bukowski, Władysław Borowiec, Henryk Borowy-Borowski, Jan Czeredy, Hieronim Dekutowski, Adam Gajdek, Roman Groński, Stanisław Kasznica, Zygfryd Kuliński, Aleksander Adam Kita, Stanisław Łukasik, Józef Łukaszewicz, Jerzy Miatkowski, Stanisław Mieszkowski, Antoni Olechnowicz, Marian Orlik, Henryk Pawłowski, Tadeusz Pelak, Zbigniew Przybyszewski, Karol Rakoczy, Eugeniusz Smoliński, Zygmunt Szendzielorz, Edmund Pudrój, Ryszard Wielski, Wacław Walicki, Arkadiusz Wasilewski.

nej jest momentem, na który czekały całe życie i niestety w wielu przypadkach noty odebrać mogą już tylko dzieci pomordowanych lub najbliżsi krewni. Prace nadal trwają i będą prowadzone tak długo jak możliwe będzie identyfikowanie ofiar. Przywracanie bohaterów dla rodzin, ale i całego społeczeństwa, odbywa się poprzez publikacje naukowe, konferencje naukowe, ale i z wykorzystaniem nośników internetowych, które pozwalają na nieograniczony dostęp do zasobów Instytutu. W przypadku projektu identyfikacji ofiar reżimu komunistycznego mamy portal <http://poszukiwania.ipn.gov.pl/> (ibidem).

Instytut Pamięci Narodowej pragnie uhonorować również zasłużonych działaczy opozycji: „We wrześniu 2010 r. prezes Instytutu Pamięci Narodowej – Komisji Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu uzyskał wyjątkową prerogatywę, będącą jednocześnie zaszczytnym obowiązkiem. Uprawnia ona do występowania do Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej z wnioskiem o przyznanie zasłużonym działaczom opozycji z lat 1956–1989 wyjątkowego odznaczenia państwowego – Krzyża Wolności i Solidarności. Zostało ono ustanowione przez parlament równocześnie z aktem restytucji Krzyża Niepodległości, do którego chlubnej tradycji nawiązuje” (IPN).

24 czerwca 2010 r. Sejm RP przyjął uchwałę w sprawie przywrócenia Krzyża Niepodległości i ustanowienia Krzyża Wolności i Solidarności. Napisano w niej m.in. „Sejm Rzeczypospolitej Polskiej ustanawia również, wzorowany na Krzyżu Niepodległości, Krzyż Wolności i Solidarności celem odznaczenia tych wszystkich, którzy w latach 1956–1989, zagrożeni bezpośrednimi represjami, zasłużyli się czynnie dla odzyskania przez Polskę pełnej niepodległości i suwerenności oraz dla obrony praw człowieka i obywatela w Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej. Ustanowienie tego odznaczenia przed nadchodzącą 30. rocznicą powstania Niezależnego Samorządnego Związku Zawodowego «Solidarność» jest hołdem oddanym szczególnej roli, jaką w tej walce odegrała «Solidarność». Zebrani na tej sali przedstawiciele Narodu, w pełni świadomi długu wdzięczności, jaki Państwo Polskie ma do spłacenia swoim najlepszym córkom i synom, w poczuciu o wiele lat spóźnionego obowiązku, chylą głowy przed ich ofiarnością. Niech grono kawalerów stanowiących dziś odznaczeń będzie niekwestionowaną, patriotyczną elitą naszego społeczeństwa i wzorcem dla kolejnych pokoleń Polaków” (IPN).

Krzyż Wolności i Solidarności (KWiS) stał się bardzo ważnym elementem w procesie upamiętniania i przywracania pamięci o trudnych zmaganiach z reżimem komunistycznym. Ideą KWiS jest uhonorowanie tym odznaczeniem jak największego grona osób zaangażowanych w działalność na rzecz niepodległego bytu państwa polskiego. W różnych zakątkach Polski żyją ludzie, którzy nie bali się przeciwstawić reżimowi, walczyli o urzeczywistnienie wartości demokratycznych i w skutek tych działań wielokrotnie doznawali z tego tytułu sankcji i represji, m.in. więzienia, internowania w okresie stanu wojennego czy długotrwałych śledztw, dla nich wszystkich dedykowany jest KWiS.

W związku z tym, że KWiS pozostawał w procedencji odznaczeń, osoby uhonorowane za tę samą działalność wyższym odznaczeniem nie mogły go otrzymać. Wystąpiono z inicjatywą ustawodawczą, która po zakończeniu procesu legislacyjnego wprowadziła nowy stan prawny. 10 października 2014 r. wprowadzono zmiany w ustawie o orderach i odznaczeniach umożliwiające nadawanie Krzyża Wolności i Solidarności osobom wcześniej odznaczonym za działalność na rzecz przemian demokratycznych w Polsce orderami wyższego rzędu.

KWiS został potraktowany jako pamiątkowy i wyłączony z procedencji orderów i odznaczeń. Ze względu na swój charakter był on i jest szczególnie ważny dla ludzi „Solidarności”, którzy zostają za swoją działalność uhonorowani przez państwo polskie.

Jak mówi prezes Instytutu Pamięci Narodowej: „Procedura zmierzająca do nadania Krzyża Wolności i Solidarności zajmuje miejsce szczególne. Uznajemy za szczególny zaszczyt, że to właśnie Instytut Pamięci Narodowej opracowuje szczegółowe wnioski, dzięki którym Prezydent w imieniu Rzeczypospolitej Polskiej nadaje to odznaczenie osobom zasłużonym dla odzyskania przez Polskę niepodległości. Krzyż Wolności i Solidarności jest symbolem wdzięczności dla tych, którym zawdzięczamy naszą wolność” (IPN).

Prowadzenie tak wszechstronnej działalności przez Instytut Pamięci Narodowej możliwe jest dzięki przejęciu przez IPN archiwów organów bezpieczeństwa państwa, wojskowego oraz powszechnego wymiaru sprawiedliwości zaangażowanego w zwalczanie swobód obywatelskich i innych podmiotów wymienionych w ustawie o Instytucie. Otwarcie tych zamkniętych i niedostępnych wcześniej dla badaczy i społeczeństwa archiwów jest działaniem niezwykle istotnym ze względów historycznych. Możliwe stało się upublicznienie dokumentów aparatu represji nazistów i państwa komunistycznego, co z punktu widzenia dochodzącego do

prawdy ma znaczenie podstawowe. By rozliczyć się z przeszłością, należy się z nią zmierzyć i prowadząc rzetelne badania oraz postępowania w majestacie prawa, a także wspierając się autorytetem nauki, podjąć próbę rekonstrukcji przeszłości. Poznając i weryfikując przeszłość, możemy prowadzić działania zmierzające do przywrócenia pamięci i budowania przyszłości w oparciu o minione doświadczenia.

Opisując rolę Instytutu Pamięci Narodowej w procesie przywracania pamięci skupiłem się tylko na kilku wybranych przykładach, które ukazują jak ważną rolę odgrywa Instytut w tym obszarze. Blisko pół wieku zafałszowywania historii Polski oraz funkcjonowanie systemu komunistycznego doprowadziło do niepowetowanych strat i pokolenia Polaków pozbawiło rzetelnej i niezafałszowanej wiedzy o naszej historii, gloryfikując oprawców i zrzucając bohaterów w niebyt państwowy i świadomościowy.

Działania związane z rozliczeniem są ważnym elementem przywracania pamięci, to zadośćuczynienie i uhonorowanie, które jest wymagane jako moralne działanie instytucji państwa, w imieniu której występuje Instytut. To wreszcie nauka i edukacja, które docierają do najmłodszego pokolenia, by ono mogło poprzez naukę i zabawę uczyć się niezakłamanej historii. Rewidujemy wcześniejsze obrazy historii wpajane przez państwo komunistyczne. Przywracanie pamięci to kształtowanie świadomości, to mówienie prawdy o niekiedy złożonych i trudnych relacjach międzypaństwowych, to docieranie z informacją o naszej historii do szerokiego kręgu odbiorców zagranicznych, to przeciwdziałanie zakłamywaniu historii i stawianiu Polski i Polaków w nieprawdziwym świetle na tle wydarzeń, szczególnie z okresu II wojny światowej.

Przywracanie pamięci o ogromie ofiar, strat i szkód poniesionych przez Naród Polski od nazizmu i komunizmu jest zadaniem, ale i misją, do realizacji której powołany został Instytut Pamięci Narodowej.

Bibliografia

- Dz. U. 2009, Nr 24 poz. 145, <http://isap.sejm.gov.pl/DetailsServlet?id=WDU20090240145>, 11.01.2015.
- Dz. U. 2011, Nr 32, poz. 160.
- Dz. U. 2007, Nr 63, poz. 424 z późn. zm., <http://ipn.gov.pl/o-ipn/ustawa>, 11.01.2015.
- Golka M. (2009), *Pamięć społeczna i jej implanty*, Warszawa.
- <http://ipn.gov.pl/aktualnosci/2014/centrala/konferencja-prasowa-instytutu-pamieci-narodowej-i-naczelnej-rady-adwokackiej-w-ramach-akcji-masz-prawo.-warszawa,-22-maja-2014>, 11.01.2015.

<http://ipn.gov.pl/kwis>, 11.01.2015.

<http://ipn.gov.pl/kwis/geneza>, 11.01.2015.

<http://ipn.gov.pl/wydzial-prasowy/komunikaty/akcja-ostatni-swiadek-warszawa,-7-marca-2012>, 11.01.2015.

<http://pamiec.pl/pa/portale-tematyczne/9519,Portale.html>.

<http://poszukiwania.ipn.gov.pl/szl/projekt/14506,O-projekcie.html>, 11.01.2015.

<http://www.truthaboutcamps.eu>.

<http://www.zbrodniawolynska.pl>.

IPN – Instytut Pamięci Narodowej.

Kwiatkowski P. T. (2008), *Pamięć zbiorowa społeczeństwa polskiego w okresie transformacji*, t. II, Warszawa.

Pamięć zbiorowa jako czynnik integracji i źródło konfliktów (2009), red. A. Szpociński, Warszawa.

Szpociński A., Kwiatkowski P. T. (2006), *Przeszłość jako przedmiot przekazu*, Warszawa.

The role of the Institute of National Remembrance in the process of restoring memory

Summary

Poland's history reflects the vicissitudes of the successes and difficult experiences of our statehood. It was a whirl of events we took part in, starting from the ancient times of the Piast dynasty and ending with the communist period. The post-Yalta order introduced in Europe after the atrocities of WWII divided Europe and the entire world into two blocs. Poland found itself in the Communist one.

The Institute of National Remembrance (IPN) has a special role to play. Executing its statutory obligations on behalf of Poland, it is supposed to redress the injustices suffered by the Polish nation during the periods of Nazism and Communism. The IPN has undertaken the task of resolving this difficult past from 1939–1989. A crucial and inherent element of this process involves educational and research activities that allow the IPN to present the truth about this difficult period, after the truth about Polish history was distorted for nearly half a century and the heroes of the struggle for independence were doomed to oblivion.

Restoring memory is about redressing the victims and honouring them which is indispensable from the point of view of the moral activities of the State institutions on behalf of which the IPN operates, as well as about academic and educational activities addressed at the youngest generation, allowing them to learn history while learning and having fun. The activities of the IPN are also addressed to the older generations, revising the former picture of Polish history conveyed by the communist State.

Key words: Institute of National Remembrance (IPN), memory, politics of memory, history, education

